

A TETOVÁLÁS ÉS A TETOVÁLT SZÖVEGEK MAGYAR NÉPRAJZI KUTATÁSA

BALÁZS GÉZA

0. Bevezető. — Az emberi bőrbe rajzolt és írt ábrák és szövegek (tetoválások) magyar kutatástörténetével foglalkozik ez a dolgozat. A téma antropológiai jellegű; etnológiai, nyelvészeti (azon belül különösen szövegtani) és szemiotikai kérdéseket is fölvet.

1. Bodrogi Tibor, a művészetetnológus. — BODROGI TIBOR 1977-ben az *Ethnographia* című folyóiratban ismertetett egy angol tetoválásmonográfiát (BODROGI: 1977. 508—509). Az ismertetés dicsérően szól az angol szerzőpáros (SCUTT—GOTCH: 1974.) több mint 200 fotóval illusztrált tetoválásmonográfiájáról, s egyúttal programot is ad: „Reméljük, hogy más, forrásanyag hiányában itt nem szereplő, vagy csak futólag említett országok érdeklődő szerzőit lokális monográfiák írására fogja ösztönözni” (e munka) (BODROGI: 1977. 509). BODROGI TIBOR segített is egy kutatási terv és bibliográfia összeállításában, ám akkor indult Kovács Ákos szervezésében egy országos tetováláskutatás, amelyhez csatlakoztam. A kutatás 1987-ben két kiállítással (Budapesten és Kecskeméten), valamint egy katalógusnak készült tanulmánygyűjteménnyel zárult¹ (KOVÁCS: 1987.). Ebben jelent meg BODROGI TIBOR utolsó munkája, *A tetoválás etnológiája* (BODROGI: 1987. 110—142). Ez az utolsó publikáció kiegészíti és árnyalja VOIGT VILMOSnak a művészetetnológus BODROGI TIBORRól rajzolt szép képét (VOIGT: 1986. 7).

Amikor tehát a tetoválás elhanyagolt, periférikusan kutatott témaköréről van szó, nem feledkezhetünk meg BODROGI TIBOR ez irányú ötletadó, segítő és támogató, valamint tudományos tevékenységéről.

2. Nemzetközi kutatások. — BODROGI TIBOR áttekintéséből kiderül, hogy a tetoválást a Föld minden részén ismerik. Elterjedtsége lehet primer (már az őslakók is tetoválták magukat), illetve szekunder (átvett szokás). (1991-ben a tiroli Alpokban jégben mumifikálódott bronzkori embert találtak. A régészeti szenzáció kapcsán azt is hírül adták, hogy az ősember tetoválva volt!)²

Több szerző is bemutatja a tetoválásnak a testdíszítéssel, testfestéssel való rokonságát (pl. JOEST: 1887.). Születtek lokális monográfiák, leírások (pl. LUSCHAN: 1879., LING: 1905., PUNKEL: 1976.). A nevezetesebb európai áttekintések sorából kiemelendő ERHARD RIECKE munkája, amelyben a fő kérdések a következők: Mióta tetoválják magukat az emberek? Kik tetoválják magukat a mai Európában? A test mely részeit tetoválják az európaiak? Hogyan lehet eltávolítani a tetovációt? (RIECKE: 1925.) MANFRED KUNTER az európai tetoválás történetét vizsgálta meg (1971.), s ugyancsak ehhez szolgáltat adalékokat népszerű könyvében OETTERMANN is (1979.). A katolikus boszniai-hercegovinai lakosság köréből néprajzi adatokat hoz TRUHELKA (1896.), LAUFFER a németországi tetoválásokat mutatja be a *Wörter und Sachen* — jeles kutatási irányzatot

tükröző — folyóiratban (1914—1915.), SPANNER pedig a német kikötővárosokat mint a fő tetoválásközpontokat, elterjedési területeket vizsgálta meg (1934.).

Századunkban három jelentősebb „világmonográfia” látott napvilágot. CATTANI 1922-ben kiadott munkájának fő fejezetei: I. A tetoválás keletkezése és pszichológiája, II. A tetoválás technikája és ceremóniája, III. A tetoválás elterjedése, IV. Biológiai mellékhatások a tetoválásnál, V. A tetoválás művészete, technológiája, VI. A tetoválás eltávolítása, VII. A tetoválás igazságügyi-orvosi vonatkozásai, VIII. Kozmetikai tetoválások (CATTANI: 1922.). — HENRI MARTIN DE LASSALLE és MICHEL BOUSSAT a *Revue des corps de sante*-ban összefoglalja a tetoválások addigi osztályozását, és fölállítja saját típusait: antiszociális, erotikus, vallásos, szentimentális stb. (1970.). A tetoválás jelenségének teljes bemutatására törekszik a már említett RONALD SCUTT és CHRISTOPHER GOTCH-könyv. Sorra veszi a szokás keleti, különösen japán előfordulásait, továbbá az európai és az amerikai, valamint az ausztráliai elterjedés útját. Foglalkozik a tetoválás és a bűnözés kapcsolatával, a tetoválás esztétikai kérdéseivel, sőt az appendixben művészi tetoválók címjegyzéke is szerepel. Bemutatja még az orvosi, szexuális, identifikációs kapcsolatokat, s a szerzők kitekintenek a tetoválásnak a show business-szel való kapcsolatára is (SCUTT—GOTCH: 1974.).

LOMBROSO szerint — sok más egyéb mellett — a tetoválás a vademberek, a primitív lelkületűek szokása (1894.). A tetoválás kriminalisztikai kérdéseivel különösen sokan foglalkoznak (pl. GOTTHOLD: 1914., KLESS-WARNBACH: 1976.). BALDÁJEV gyűjtéséből a szovjet lágerek tetoválásanyagát ismerhetjük meg (KOVÁCS—SZTRÉS: 1989.).

3. Néhány korai magyar megfigyelés. — A távoli népek tetoválási szokásainak leírásában magyar utazók, kutatók, hittérítők is közreműködtek. Éder Xavér Ferenc a perui indián törzseknél írta le ezt a szokást (BODROGI: 1978. 105). Magyar László a kevéssé ismert dél-afrikai tetoválásokat figyelte meg (BODROGI: 1978. 297).

A rokon népek tetoválásáról először MUNKÁCSI BERNÁT szolgáltatott adatokat a *Vogul népköltési gyűjteményben*: „A vogul nők és olyik vogul ember kezüket rajzzal tűzdelik. Ezt a rajzot a kéztetőre, a kézszárra (alkarra), a lábtetőre, vagy a térdőre tűzdelik. Nagyobb részt ékesség céljából tűzdelik az (ily) rajzot; (de) néha (akkor is) tűzdelnek, midőn a kéz ere (rendes eréről) 'fölválik', hogy a rossz vért kieresszék. Ha ékesség céljából rajzolnak: szárnyas állat alakját, vagy lábas állat alakját (rajzolják), vagy (pedig) közönséges ékességbeli vonalmintákat mintáznak (vonaloznak, húznak). Kezdetben a hova a rajzot tűzdelni kedve tartja, oda mintázza a rajzát zsiros korommal; azután tüvel vért ereszt. Az a hely, hol vér jelentkezett, később megszárad, begyógyul, rajzzá válik” (MUNKÁCSI: 1896. 417—418).

4. A tetoválás szó. — Nyelvünkben a bőrdíszító eljárásoknak többféle terminusa létezik. A *tetoválás*, *tatuálás*, *tetu* szót az angol nyelvből vettük át. A szó James Cook kapitány első óceániai útjáról (1768—1771) írt útbeszámolója nyomán terjedt el világszerte. 1769-ben Tahiti szigetén figyelte meg először a tetoválást. Ez a polinéz nyelvben *tatau*-nak hangzott. Föltehetően hangutánzó eredetű szó: a *tat-tat-tat* a tetoválási eljárás apró ütéseire emlékeztet (PASTINSZKY: 1957. 268—274). Az angolban Cook beszámolója nyomán először a *tatow* honosodott meg, majd a XIX. század elejétől a *tattoo* (BODROGI: 1987. 111). ORSZÁGH LÁSZLÓ a tetoválásra az első magyar nyelvi adatot 1796-ból, Benkő Ferenc nagyenyedi tanártól idézi: *totue*. Horváth Zsigmond csengei evangélikus lelkész amerikai „esmeretetésében”, 1813-ban *tátovíroz* alakban ültette át a szót (ORSZÁGH: 1970. 474—477.). A *tetová* alak először Bródy Sándornál fordul elő

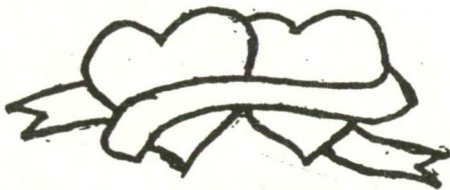
1886-ban (TESz.: 1976. 911). A *tetovíroz*: *tetová* alakpárról SIMONYI ZSIGMOND is elmondja nézeteit (SIMONYI: 1904. 140).

A már említett Horváth Zsigmondnak vannak érdemei a magyar terminológia kialakulásában. 1810-ben fordította le Cook tahiti hajónaplóját, s egyszersmind magyar kifejezéseket is talált (alkotott?). A bennszülöttek testüket „kidörgölhetetlenképpen befestik”, *kipettegetik*, *megíratják* feketére, *megbillyegzik* (ORSZÁGH: 1970. 474—477).

Vannak nyelvjárási, csoportnyelvi adatok is a mai tetoválasokra. GUNDA BÉLA adatközlése szerint a ráckeresztúri legények a tetoválásra használják a *kiverés*, *kiszurkálás* szót (igés alakban: *kiverik*, *kiszurkálják*), a debreceni cigányoknál pedig a zöngésedett és hangzócserés *detomálás* szót is följegyezte (ORSZÁGH: 1970. 474—477).

5. Első magyarországi adatok és vizsgálatok. — Jókai Mór egyik regényrészletéből ismerjük a korabeli tetoválás pontos leírását. Az 1870-ben megjelent *Fekete gyémántok*-ban ez szerepel: „Mert tudta azt a szokást a tárna népe között, hogy akinek szeretője vagy jegyese van, az annak a nevét a meztelen testére szokta tűszúrásokkal *kipontozni*...

Honnan került a tárnamunkások közé ez a vad indián gyöngédség? Régi ez már. Más európai népeknél is megvan.

1. ábra
Páros szív szalaggal átfonva (ősi szimbólum)

A férfiak kedveseik nevét vállaikra, karjaikra *tetovírozzák* tűszúrásokkal, miket aztán tetszés szerint cinóberrel vagy berlini kékkel bedörzsölnék. Az ilyen írás aztán ott öröklük. Többnyire egy *páros szív*, *nyíllal átlőve* vagy *két galamb*, vagy a *bányászjelvények*: kalapács és csákány vannak a név fölé pontozva.

Nők közül csak azok utánozzák ezt a divatot, akik nem mennek férjhez. Ők nem a karjaikra pontozzák ki a nevet és a jelvényeket.

Néha aztán úgy jön, hogy az örökre odaírt nevet jól esnék letörölni az albumról. Az is egyszerű dolog; hólyaghúzó flastromot ragasztanak az egész névre, s aztán leveszi az írást a pergamennel együtt. Nő helyette új bőr, s új nevet lehet *rátetovírozni*...

Némelyik azonban nem olyan skrupulózus. Alája pontozza az új nevet a régiek, s hagyja nőni a lajstromot, míg minden üres tér megtelik vele.

Ivának nem nagy fáradságába került megtalálni azt, amit keresett. Amint a koromlepte alakok lemosták vállaikról a szennyet, mindjárt megtalálta az egyiken Evila nevét. A név betűi kékek voltak, a kettős szív fölötté piros.” (Jókai: 1964. I/67. — a kiemelés tőlem.)

Ugyanebben az időben, a *Magyar Nyelvőr* induló évfolyamában — 1872-ben — felhívás jelent meg tetoválasok, tetovált szövegek gyűjtésére. Szinte hihetetlen, hogy a *Nyelvőr* első szerkesztője mennyire érzékenyen figyelt föl az élő nyelvi jelenségekre! A felhívásból: „Van-e külön elnevezés arra, a népnél, s ha van, miként mondják, midőn

különösen ifjú legények nagyobb részt kedvesük nevét, de más jegyeket, alakokat is karjokra írnak, rajzolnak, vagy tüskével, tűvel beszúrdálnak?” (Kérdések: 1872. 149.) Még ugyanabban az évben a sok remek nyelvjárási adatot közlő mátraalji ifjabb KÁPLÁNY JÓZSEF válaszol: „Kiszolgált katonák (kik között némelyek karján azon évszám van felírva, a melyben szolgálatukat végezték) vagy kocsisok karján látható. A kitől kérdeztem (visontai lakos) azt mondták: hogy náluk majdnem minden legénynek van. Nevei: *kiverett, tűdzött, czifrázott*, vagy gyakran azon alakról nevezik el, a melyet mutat, p. o. *szíves*.” (KÁPLÁNY: 1872. 247.)

Szemtanútól hallottam, hogy Pozsonyban a szibériai hadifogságból a 20-as években visszatérteken láttak először tetoválást. Ugyanakkor a csallóközi Vízkeleten a fiúgyerekek egymásnak is készítettek tetoválást: megvágták a bőrt, tintával bedörzsölték. A háttetoválás ritkább volt. Vízkeleten egyszer az aratásnál derült ki egy fiatalemberről, hogy a hátát tetováltatta. A húszas években leginkább magyar koronát, nevek kezdőbetűit, leányfejeket tetováltattak maguknak a csallóközi legények.³

Említhetjük még VAJKAI AURÉL szentgáli adatát: „*Tetoválás. Tetovírozza.* — Pálinkában feloldott korommal csinálják. Állítólag, ha savanyú káposztával kötik be, eltűnik. — Ha valaki meghal, akkor is eltűnik a tetoválása” (VAJKAI: 1987. 164).

Temesi Ferenc hiteles, szegedi leírásában ugyancsak találunk adatot a tetoválás különleges formájára: „Tuggyátok, hogy a Tari Matyi tele van tetoválva? A két szömömmé” láttam a fürdőbe, hogy a segge két partyán éggy-éggy macska lesi a lukat — jobbrul is, balrul is. Szóva’ a Matyit a sorozáson mögkérdozi a doktor: Hát ez mög mi?! Éggy kétféjű sas van a Matyi mejjire tetová’va. Mi vóna?!, mondta neki a Matyi. Kácsa!” (Temesi: 1987. II/216.)

A harmincas évek elején a szegedi egyetem Anatómiai Intézetének antropológiai osztálya a Csillagbörtönben végzett tetoválásvizsgálatot. HUSZÁR GYÖRGY összehasonlító adatokkal publikálta az eredményeket. Az általa idézett Solowjewa egy szovjet javítóintézet 136 lakójából 56%-nyit talált tetováltnak, Ottolenghi egy olasz börtön 1397 lakója közül 13,4%-nyit. A szegedi börtön 400 elítélte közül 50, tehát 12,5% volt tetovált. Ez az adat az olasz eredményhez áll közelebb. A Szegeden elítéltek fele 18—25 éves korban, katonáskodása idején tetováltatta magát. Az ábrák között kard, puska, sisak, löfej, történelmi személy arcképe (Rákóczié, Mária Teréziáé, Ferenc Józsefé), a magyar címer, a feliratok között a harctér neve, a katonáskodás ideje szerepelt. Hiányoztak a vallási és a bosszúállást hirdető (külföldön gyakori) tetoválások (HUSZÁR: 1932. 198—200). 1986-ban KOVÁCS ÁKOS vizsgálta meg újra a szegedi börtön fogvatartottjainak tetoválásait. Megállapította, hogy fél évszázad múltán ugyanabban a börtönben 12,5%-ról 77%-ra emelkedett a tetovált elítéltek aránya (KOVÁCS: 1987. 17). Természetesen az adatok a társadalmi, történelmi változások, börtönviszonyok átalakulása tükrében sok mindennel magyarázhatók.

Értékes fényképes tetoválásanyag van a Kiskun Múzeum birtokában. KOVÁCS ÁKOS szerint ez talán az 1901-ben alapított Bűnügyi Múzeum szétszóródott anyagának egy része. Hivatalos használatra a belügyi szervek egyébként sokféle segédkönyvet bocsátottak ki. A Kiskun Múzeum anyagában (talán Gaál Károly múzeumigazgatósága idején, 1948—1949-ben került Kiskunfélegyházára) található kötet *A vagyonbiztonságot veszélyeztető egyének albuma*. Hasonló szakmai kiadvány a *Személyleírás a bűnvádi eljárás céljaira* című kötet, amelyben a tetoválás mint ismertetőjegy részletesen tárgyalatik: „Bizonyos foglalkozású embereknel, így különösen a hajósok között, továbbá a

2. ábra

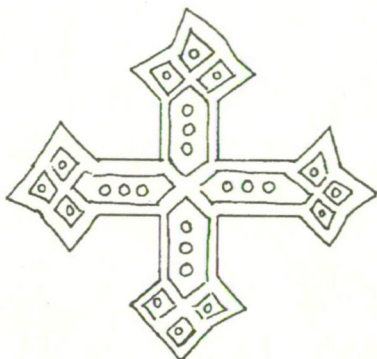
Leányfej, mesefigura, imádkozó kéz (gyakori ábrák)

katonaságnál és az alsóbb néprétegek között igen elterjedt szokás, hogy főleg alkarjuk belső oldalára kék (anilin) festékbe mártott tűvel különféle ábrákat, alakokat, jelmondatokat és betűket festenek. Ezek az ábrák csak a megfelelő bőrfelület eltávolításával távolíthatók el s így többé-kevésbé törölhetetlenek lévén, örök jelét képezik az illetőnek. Természetes, hogy a személyleírásoknál e tetoválásokat éppen törölhetetlen jellegük miatt fokozott figyelemmel kell leírni. Ez (...) egy, külön a tetoválásokra vonatkozó szabály betartását is szükségessé teszi. E szabály szerint elsősorban a tetovált ábra, alak vagy betű pontosan leírandó, kifejezésre juttatva azt is, hogy ha több részből áll a tetoválás, vagy ábra és betű vegyesen van tetoválva, úgy ezek a részek vagy betűk miként vannak egymás mellett, vagy egyik a másik körül elhelyezve. Például: a jobb kar belső oldalának közepén, jobbra néző lófej két pálmaág között, alatta huszár csákó, ez alatt keresztbe fektetett karabély és kard stb. (...) A tetováltatni szokott ábrákban (...) nagyon kis változatosság van. Egyes ábrák tetoválása, mint például: szív, kard, tör, női alak, továbbá a magyar címer rajza rendkívül gyakori és könnyen juthatunk abba a helyzetbe, hogy a személyleírásban leírt tetoválást nem tudjuk felhasználni, mert a leírt tetoválással sokan bírnak.” (BESENYEI: 1913. 68—72.)

A tetoválás első részletesebb magyar összefoglalását PASTINSZKY ISTVÁN készítette el 1957-ben. Réti Endre a cikkhez fűzött megjegyzésében társadalmi összefogást

sürget a tetoválás ellen: „A tetovált emberek látványa rossz izlést és egyben rossz közszellemet, primitív és vad asszociációkat terjeszt és ez — elsősorban fiataljaink között — jelentős módon hozzájárul az izlés elferdítéséhez, a jóérzés és ésszerűség lábba tiprásához” (PASTINSZKY: 1957. 268—274).

Akadtt néprajzi vizsgálója is a jelen tetoválásainak ebben az időszakban. LÜKŐ GÁBOR 1961-ben Nagybaracsán és Baja környékén (Bácsbokodon, Bátmonostoron, Hercegszántón, Szeremlén) fölfedezte, hogy idős parasztasszonyok alkarjukon csillagos végű görög keresztet és saját monogramot viselnek. Ezek 14—16 éves korukban készültek. A tetoválás helyét tintaceruzával kirajzolták, majd három varrótűbe cérnát fűzve, hegyüket lángon megfűstölve szürkálták meg a rajz helyét (LÜKŐ: 1961.).

3. ábra

Bátmonostori kereszt (Lükő Gábor nyomán)

Mivel az efféle női tetoválás Európa-szerte ritkaságnak számít, érdemes megvizsgálni néhány párhuzamot. A Bosznia-Hercegovina táján élő katolikus lakosság körében ugyancsak megfigyelték a női, vallási célú tetoválást. RIECKE leírja, hogy Bosznia-Hercegovinában az asszonyok és lányok mellükön, karjukon, kezükön és homlokukon elég gyakran tetováltatják magukat, keresztet rajzoltatnak leginkább. Ez talán az oszmán elnyomás hatására fejlődött ki a katolikusság hangsúlyozására (RIECKE: 1925.; TRUHELKA: 1896. az albánoknál is beszámol erről a szokásról). Valószínűleg a török elől Magyarországra menekült bosnyákság hozhatta magával ezt a szokást, s ennek maradványa a Baja környéki élő jelenség.

6. Az utóbbi évtizedek magyar kutatásairól. — Az utóbbi két évtizedben is inkább egyéni vállalkozásként foglalkoztak kutatók a tetoválással. Mai tetoválásokat vizsgált két orvos: BOÉR ILDIKÓ és VIDA MARGIT. 1976-ban publikált anyagukban középiskolás korú fiatalok körében végzett vizsgálatuk eredményét adják közre. Összesen 1045 személyt vizsgáltak meg, s ezek közül 122 volt tetovált. Bemutatják a tetoválások típusait, az egyes iskolatípusokba járók tetovációinak arányát, s bőrgyógyászati vonatkozásokat is megemlítene (BOÉR—VIDA: 1976. 2007—2010).

A KOVÁCS ÁKOS szervezte kutatásra a nyolcvanas évek közepén került sor. A munkacsoporthoz folklorista, nyelvész, művészettörténész, szociológus, gyógypedagógus, pszichológus, orvos és fotós csatlakozott. A kutatók büntetésvégrehajtási intézetek-

ben, nevelőotthonokban, a Belügyminisztérium nyilvántartási osztályán jártak, felmérést végeztek a 18 éves, sorozáson megjelent fiatalok között. E kutatás eredményét tartalmazza az első magyarországi tetoválásmonográfia (KOVÁCS: 1987.).

Kicsit jellemző, hogy egy ilyen összetett, sokoldalú társadalmi jelenség vizsgálatára szervezett keretek között nem lehetett támogatót találni, néhány kutató spontán, egyéni vállalkozása volt a kutatás. Az intézmények vezetői vagy nem érezték fontosnak, esetleg nem érezték magukénak a feladatot, esetleg féltek a témától. Ennek a kis munkacsoportnak úttörő jelentősége volt abban, hogy Magyarországról (s általában a volt szocialista országokból) elsőként szolgáltatott értékelhető mennyiségű adatot a tetoválásra.

A kilencvenes évek elején már hivatásos tetoválóműhelyek is nyíltak. Ezekről több újságcikk is beszámolt.

7. Megoszlás. — A legtöbb kutató ösztönszerűen tudja, hogy általában hol kell/érdemes a tetováltakat keresni. A különböző zárt intézmények, közösségek körében gyakoribb a tetoválás. 1986-ban a Debrecenben, Veszprémben és Budapesten megjelent 13 827 sorköteles közül csak 239 (1,7%) volt tetovált (KOVÁCS: 1987. 36). Középiskolások és nevelőotthonban élők összehasonlításából az derül ki, hogy az utóbbiak körében nagyobb arányú a tetováltság (BOÉR—VIDA: 1976. 2007—2010. és BALÁZS: 1986. 9—10).

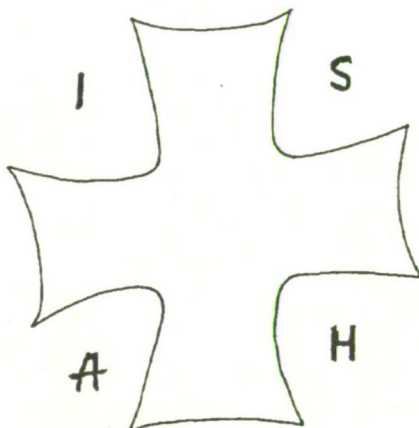
Nem rendelkezünk azonban olyan lokális vagy csoportleírásokkal, gyűjtésekkel, amelyek a megoszlásról árnyalt képet adhatnának.

8. Motiváció. — Miért tetováltatják magukat az emberek? SOLYMOSI KATALIN összegyűjtötte és csoportosította a szakirodalomban található, a „primitív” társadalmakra vonatkozó motivációs feltételezéseket: 1. Esztétikai, szexuális okok: díszítés, szexuális felhívó jelleg, a rótság elkerülése, 2. Szociális okok: törzsi jel, fizikai vagy társadalmi státusz, családhoz tartozás, nemi érettség, rang, dicsőség, háborús „kitüntetés” (önkitüntetés), 3. Mágikus-kultikus okok: talizmánérték, megelőző-megóvó védjegy, ártó szellemek elűzése, avatási és egyéb ünnepekhez való kötődés, az ősökkel való folytonosság hangsúlyozása, varázserő megidézése, betegségtől való megszabadulás, megrontás elhárítása, 4. Praktikus okok: a ruházkodás első megjelenési formája (a mezítelenség eltakarása), védekezés a hőmérséklet változásai, a rovarok és horzsolások ellen (SOLYMOSI: 1987. 60).

A mai ember tetoválási indítékait a pszichológus az alapvető emberi szükségletek alapján kísérte meg csoportosítani: 1. Ego-kifejezés, önérvényesítési szükséglet: vágykifejezés, érzelmkifejezés, életérzés megjelenítése, önigazolás, individuális megkülönböztetés, kisebbségi érzés feloldására való törekvés, feltűnési vágy, „vagánykodás”, 2. Affiliációs, identifikációs szükséglet: szeretetigény, személyhez—csoporthoz való tartozás jelölése, személyhez-csoporthoz való tartozás vágyának jelölése, utánzás, hagyomány- és szokáskövetés, 3. Társadalmi integrálódás szükséglete: biztonságérzet iránti igény, társadalmi pozíció, státusz, szerep tisztázottságának igénye, normákhoz való igazodás igénye, opposíció kifejezése, 4. Időstrukturálás szükséglete: időtöltés, unaloműzés, az individuális idő folytonosságának kifejezése (emlék, emlékeztetés), 5. Esztétikai szükséglet: díszítés, divatkövetés, hiúság, imponálási vágy, szépség igénye, zavaró szépséghiba eltakarása, 6. Tartós és pillanatnyi ösztönimpulzusok kiélésének szükséglete: túlfűtött érzelm, agresszió, öndestrukciónak, önkifejezési vágy, szexualitás, birtoklás igénye (a megnevezés mágijája), kíváncsiság, kalandösztön, narcisztikus, autoerotikus tendenciák, „furor scribendi”, humor, eufóriás, depressziós vagy alkoholos,

narkós állapotban elkövetett tetoválás, teljes deindividualizáció (SOLYMOSI: 1987. 64). Az egyes motivációk azonban összekapcsolódhatnak; feltételezhetjük azt is, hogy a tetoválások ellen ható tényezők (pl. az eltűntethetlenség) miatt szükséges is egyszerre több motíváló tényező együttes megjelenése.

Mindez természetesen a szándékolt tetoválásokra vonatkozik, hiszen — ha kismértékben is — előfordulnak ún. kényszeretoválások is (pl. a 40-es, 50-es években a Szovjetunióban erőszakosan tetoválták politikai elítéltek homlokára: *V. N. = Vrag Naróda* 'a nép ellensége', vö. KOVÁCS—SZTRÉS: 1989. 30).

4. ábra

Hippitetoválás (ISAH = Isten, segítsd a hippiket!)

9. Ábrák és szövegek. Vizuális megjelenítés. — A tetoválásokat két nagy csoportra oszthatjuk: ábrákra és szövegekre. KOVÁCS ÁKOS összeállította a főbb magyarországi tetoválásmotívumok katalógusát (1987. 19—25.), valamint közreadta Baldájev gyűjtéséből szovjet elítéltek tetoválásmotívumait (KOVÁCS—SZTRÉS: 1989. 53—121.). Magam a tetovált feliratokat, szövegeket külön vizsgáltam szemiotikai szövegtani szempontból (BALÁZS: 1987. 35—52, 1988a. 37—43, 1988b. 460—470.). Más kutatókra az volt jellemző, hogy a tetovált ábrákat és szövegeket együtt elemezték. Ez szükséges feladat, ám a különálló vizsgálat ugyancsak indokolt lehet, hiszen a szövegek világképe önmagában is megragadható, s szemiotikai nyelvészeti módszerekkel különösen jól faggatható.

Ábra és szöveg kapcsolata a következő lehet: 1. nincsenek semmiféle kapcsolatban egymással; összefüggéstelenek, 2. a szöveg alárendelt szerepű az ábra mellett, 3. az ábra alárendelt szerepű a szöveg mellett, 4. ábra és szöveg egymásra utal, mellérendelő viszonyban állnak egymással.

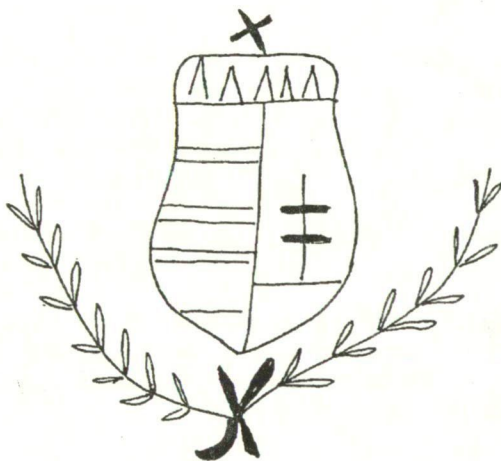
A negyedik csoportba olyan átmeneti jelenségek is tartozhatnak, amikor az ábra és a szöveg kontextuális, sőt esetleg grammatikai kapcsolatba lép egymással. Ezeket elneveztem ábratextnek, ábraszövegnek. Például egy 1933-ban született férfin a következő szöveg és ábra szerepelt egymás mellett:

Csoda (szöveg) + [szarvas] (ábra)

Tehát a szöveg és az ábra együttesen összetett szót alkot: *csodaszarvas*, amely mitológiai vonatkozásai miatt még sok más következtetés levonására is alkalmas. További példáim:

SZÖVEG:	ÁBRA:
<i>Soha többé</i> +	[megbilincselte kéz]
<i>Énrám vár</i> +	[akasztófa]
<i>Utállak</i> +	[bilincs]

Az efféle ábraszövegek tehát úgy foghatók föl, hogy bizonyos ábrák, vizuális jelek lépnek kapcsolatba az írott jelekkel, a leírt szöveggel. Az ábraszövegek érdekes antropológiai következtetés levonására is alkalmasak: a betűírás föltalálása előtt ugyanis sok nép jelekkel írt, később a betűírás mellett (s mint látjuk sokszor azzal kontaminálódva is) megmaradtak, felújultak ezek és ilyenféle jelek. LOMBROSO szerint: „Amerika és Ausztrália vad népeinél az írás ma se más, mint primitív festés. Például, ha ezek az emberek azt a gondolatot akarják kifejezni, hogy ‘ha én a madár gyorsaságával bírhatnék!’ — akkor lerajzolnak egy embert, karok helyett szárnyakkal. Két csónak egy emberrel, egy medvével és hat hallal azt jelenti, hogy a folyóban a halászok egy medvét és hat halat fogtak. Ezeket a jeleket ősi énekek és hagyományok erősítették meg” (LOMBROSO: é. n. 86). LOMBROSO elmebeteg írásos rajzait elemezve megállapította: „A cél az, hogy vagy a képet tegyék világosabbá az odaírt szöveggel, vagy az írást tegyék értelmesebbé a magyarázó rajzokkal és jelekkel” (LOMBROSO: é. n. 83). Hasonlít ez a jelenség egyébként a kisgyermek, olvasni tanulók számára készített képes-rajzos-betűs könyvekre.

5. ábra

Tetovált Kossuth-címer rozmaringszállal

10. Szöveges tetoválások. — A kizárólag szöveges tetoválásokkal más tanulmányaimban részletesen foglalkozom (pl. BALÁZS: 1987., 1988a., b.). A magyar anyag alapján a főbb tartalmi csoportok a következők: 1. Testfunkciós szövegek (a tetoválás

kizárólagos antropológiai jellemzője): *Fizikai munkát nem vállalok* (háton, lábon); *Éhes pocak*; *Szomjas, éhes* (hason), 2. Kapcsolatra utaló, megszólításos (fatikus) szövegek: *Helló lányok*; *Titok a neved*, *Suha János*, 3. Emléktetoválások: *Emlék péntek estéről* 1964. II. 16. 17.; *Emlékül Gusztitól*; *Emlék Bugacról*, 4. Névtetoválások: *Johnny*; *Bob*; *Lord*, 5. Számtetoválások: az ujjak külső felületére tetovált születési évszám sok helyen elterjedt szokás; időponttetoválások; ritka esetben még a lottószámok tetoválása is előfordul, 6. Vallási, hiedelem háttérű tetoválások: *Jézus él*; *IHS*, 7. Szerelmi, erotikus, obszcén szövegek: *P...*; *Júlia, a tiéd vagyok*; *Imádlak, szeretlek*, 8. Csoporthoz tartozást kifejezők (hazafias, politikai, mozgalmi, katonai, börtön stb.): *Amíg élek, harcolok a hazáért, hurrá!* 9. A kultúrák közötti kommunikáció (folklor, tömegkultúra, művészet) szövegei: *Az élet kártyajáték, a sors mostoha, Küzdeni megtanít, de feledni soha*.

Az egyes szövegeket, akár csak az ábrákat, emlékezetből idézik, elevenítik föl, ezért a folklor törvényszerűségeinek megfelelő alakulási módokat figyelhetünk meg.

11. A szövegek szemiotikai arculata. — A tetovált szövegek által tükrözött mitikus szervezettségű világképet további elemzéssel mutathatjuk ki. Elkülöníthetünk bizonyos szövegcsoportokat (testszövegeket, illetve testmondatokat), amelyek bináris jellegű oppozíciókba rendezhetők; valamint fölállíthatunk olyan ellentétpárokat is a testfunkciós szövegeken belül (pl. *Jobb kezemmel védem a hazám / ballal ölelem a babám*, illetve: *Lő — gól* — jobb lábon), amelyek esetleg megfelelnek a hagyományos, kulturálisan ismert és elfogadott funkcióknak, illetve azokkal ellentétben vannak.

Egy korábbi tanulmányomban már bemutattam a szövegek egyik lehetséges oppozíciós rendszerét (BALÁZS: 1988b. 464—465):

I.

Jobb (kéz- vagy lábfelirat)
Lábam feléd visz
Imádom a nőket
Szeretlek, anyám
Kaland az élet, mégis oly
szép, Mária
Szerelmes (felirat a szíven)
Hazám

II.

Bal (kéz- vagy lábfelirat)
Fáradt
Gyűlölöm a nőket
Utállak, anyám
Bűn az élet, mert szenvedek
Zárva (felirat a szíven)
Oly távol vagy, hazám

A tetovált szövegek igen nagy gyakorisággal csak nevek: keresztnévek, becenevek, gúnynevek, álnevek. Ugyancsak jelentős csoportot alkotnak a különböző helynevek (lakóhely, katonaság, börtön helyszíne stb.). A helynevek ugyancsak csoportosíthatók bináris jellegű szemantikai oppozíciók alapján:

I.

Hawaii
Rózsadomb

II.

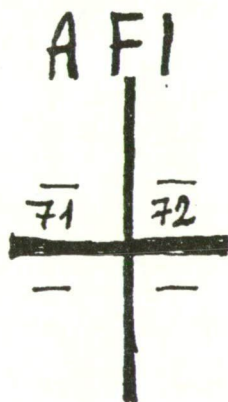
{ *Korzika*
Angyalföld
Csepel
Miskolc

Egy formulán belül megjelenő ellentétek:

I.	<i>Halál vagy szerencse</i>	II.
[szerencse]		[halál]
	<i>Szenvedni megtanultam, de félni soha</i>	
[tudok szenvedni]		[nem tudok félni]
	<i>Menni vagy meghalni</i>	
[menni]		[meghalni; nem menni]
	<i>Megtanultam szeretni és gyűlölni</i>	
[tudok szeretni]		[tudok gyűlölni, nem szeretni]

További igen érdekes vizsgálatra ad alkalmat a gyűjtött anyag az egyes testfunkciók és az azokhoz rendelhető ismeretek közötti megegyezés (korreláció), illetve eltérés (diszkrepancia) esetében.

A tetovált szöveg olykor csak jelzés, melynek megfejtéséhez az adott kulturális környezet ismerete, tudás szükséges. A betűszók, rövidítések csak a beavatottak számára jelentenek azonnal érthető információt. Néhány jellemző betűszó a magyar anyagból: *AFI* = Aszódi Fiúnevelő Intézet; *ÁG* = állami gondozott; *ESZGY* = elvált szülők gyermeke; *HUD* = Hajrá Újpesti Dózsa; *NAAAÉ* = nem akarok atomfegyverek árnyékában élni!

6. ábra

Aszódi kereszt (*AFI* = Aszódi Fiúnevelő Intézet)

12. A magyarországi tetoválások jellemzői. — A rendelkezésünkre álló empirikus anyag már bizonyos következtetések levonására alkalmas. A magyar tetoválás „szekunder” jelenség. Valószínűleg nem uráli-finnugor eredetű a rokon népeknél is későbbi hatásra gyanakodhatunk. A magyarországi tetoválásnak van egy népi, alulról jövő áramlata (pl. bosnyákok, bányászok tetoválásai), és egy felülről, az arisztokrácia köréből érkező vonulata (pl. több híres történelmi személyiségünk — Széchenyi István, Károlyi Mihály, Horthy Miklós — volt tetoválva). A tetoválási szokások, motívumok, szövegek terjedése általában népmozgalmi úton, majd az egyre bővülő kereskedelmi

kapcsolatok révén (pl. hajósok), hadjáratok, katonáskodás (pl. szibériai hadifogság) következtében, újabban a tömegkommunikáció, divatok révén történik. Legutóbb Magyarországon is megjelentek a tetováláshelyettesítő lemosható tetoválások.

7. ábra

Szárnys halálfej — az erőszak modern jelképe (motorokon, autókon, dzsekiken is)

Jellegzetesen európai, nemzetközi tetoválások a börtöntetoválások (pl. *Egyedül cellámban*; *Óvakodj a haverjaidtól*), a szülőknek, szerelmeseknek való emlékállítás (pl. szív motívuma, női fej, *Anyámnak*, *Apámnak* szöveg) és bizonyos vallási-szagrális szimbólumok (*Mária segíts!*, kereszt stb.).

Magyarság-szimbólumok: hármashalom, idézetek a *Himnusz*ből, *Védem a hazám* felirat stb. Az idegen nyelvű feliratok közül az angol, francia nyelvűek vezetnek. Figyelemre méltó, hogy a magyar anyagban számottevő marxista szimbólumokat, szövegeket nem találunk; ugyanígy fasiszta jelképeket sem.

A magyarországi tetoválások általában kevésbé művésziek, leggyakrabban csak egyszínűek, sok esetben primitív módszerekkel készülő alkalmi megvalósulások.

13. Összefoglalás. — A tetoválások (ábrák és szövegek) kutatása komplex, antropológiai szemlélettel lehetséges. Ezen belül a jelek, jelképek, szövegek hagyományozódása miatt szemiotikai és szövegtani vizsgálatra különösen alkalmasak. A nemzetközi kutatások, beszámolók folyamatosan tárják föl a tetoválás történetét, elterjedését, módszereit, főbb típusait. A magyarországi tetoválásokról az utóbbi évtizedekig viszonylag keveset tudtunk. Az egész kelet-közép-európai térségből az első nagyobb felmérés Magyarországon született a nyolcvanas években. Egy informálisan szerveződött munkakö-

zösség terjedelmes anyagot tárt föl, elemzett és megjelentetett (KOVÁCS: 1987.). Ugyancsak Magyarországon jelent meg a szovjet büntetőtáborok tetoválásanyagát bemutató gyűjtemény (KOVÁCS—SZTRÉS: 1989.).

A *tetoválás* szó a polinéz nyelvből származik és Cook kapitány 1769-ben írt hajónaplójában szerepel először. A magyar nyelvbe angol közvetítéssel került, de vannak magyar nyelvjárási kifejezések is a jelenségre. A rokon népek közül a vogulok tetoválási szokásairól 1896-ban MUNKÁCSI BERNÁT számol be.

A magyar tetoválás azonban a különböző (szub)kulturális hatások (hajósok, katonaság, börtön stb.) révén elsősorban szekunder, átvett jelenség.

1872-ben már született Magyarországon is fölhívás a tetoválások gyűjtésére — éppen egy induló nyelvészeti folyóiratban. Mind a nyelvtudomány, mind pedig a néprajztudomány érdeklődése azonban nem nyilvánult meg e (és sokféle hasonló mai) téma iránt.

A tanulmányban az elszórt magyar kutatások, megfigyelések bemutatása után az 1985—1987 között zajló szervezett kutatásról és annak eredményeiről esik szó. Majd a tetoválások megoszlását, motivációit, az ábrás és szöveges, valamint a kizárólag szöveges tetoválások főbb jellemzőit mutatja be a tanulmány. A szöveges tetoválások szemiotikai, szövegtani jellemzőiről már külön részletes tanulmányok is megjelentek (vö. BALÁZS: 1988a., b.).

A magyarországi tetoválások nem különböznek jelentősen az európai tetoválásoktól. Sok azonban az alkalmi, primitív kivitelezésű tetoválás, s viszonylag kevés a művészi, esztétikai megoldás. Az európai hatások, motívumok, utánzatok mellett különösen szövegeikben megfigyelhető a szómágia-névmágia, a különböző közösségekhez való tartozás, a folklór törvényszerűségeinek való megfelelés.⁴

Jegyzetek

1. A *Magyar tetoválások* című kiállítás Kecskeméten 1987 márciusában, Budapesten a Fényes Adolf térben 1987 szeptemberében volt látható. A katalógus a kecskeméti *Forrás* című folyóirat 1987. 3. száma volt, 63 fekete-fehér és színes fotóval KOVÁCS Ákos szerkesztésében.
2. A szenzációs leletet Herbert és Erika SIMON találta meg, az első vizsgálatokat az innsbrucki egyetem régészeti tanszékén Konrad SPINDLER végezte el. A kutatások most is folynak, részletes tudományos leírás nem áll még a rendelkezésünkre.
3. P. BALÁZS János szíves közlése.
4. E tanulmány eredetileg 1988-ban készült az *Ethnographia* számára, de nem jelent meg. Köszönettel tartozom VOIGT Vilmos lektori jelentéséért, amelynek alapján a *Szemiotikai szövegtan* sorozat számára átdolgoztam és felfrissítettem a korábbi írást.

Irodalomjegyzék

BALÁZS GÉZA:

1986. Gyerekek a nevelőotthonban. *Köznevelés* XLII. 2. 9—10.

1987. „Titok a neved, Suha János...” Magyarországi tetovált feliratok. *Forrás* 19. 3. 35—52.

1988a: Linguistic characteristic of Hungarian tattooed texts. In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*. Sectio Linguistica, Tomus XIX. Budapest, 37—43.

1988b. Tetovált szövegek Magyarországon. *MNy.* LXXXIV. 460—470.

- BESENYEI László Béla:
1913. *Személyleírás a bűnvádi eljárás céljaira*. Budapest.
- BODROGI Tibor:
1977. Scutt, Ronald and Christopher Gotch: *Skin Deep. The Mystery of Tatting*. London, 1974. (Ismertetés.) *Ethnographia*, 88. 508—509.
1978. *Messzi népek magyar kutatói I—II.* (Szerk.) Budapest.
1987. A tetoválás etnológiája. A személyi művészet és műfajai. *Forrás* 19. 3. 110—142.
- BOÉR Ildikó dr.—VIDA Margit:
1976. A tetoválás elterjedése a középiskolás korú fiatalok körében. *Orvosi Hetilap* 117. 2007—2010.
- CATTANI, Paul:
1922. *Das Tatauieren*. Basel.
- GOTTHOLD, Karl:
1914. *Vergleichende Untersuchungen über die Tätowierung bei Normalen, Geisteskranken und Kriminellen*. Halle.
- HUSZÁR György:
1932. A tetoválás előfordulása hazai bűnözőknél. *Népünk és Nyelvünk* IV. 198—200.
- JOEST, Wilhelm:
1887. *Tätowieren, Narbenzeichen und Körperbemalen*. Berlin.
- JÓKAI Mór:
1964. *Fekete gyémántok (1870.)* I. Budapest.
- KÁPLÁNY József:
1872. (Választ kaptunk.) *Nyr.* I. 247.
- Kérdések
1872. *Nyr.* I. 149.
- KLEES—WARNBACH, Marie-Luise:
1976. *Kriminologische und kriminalistische Aspekte der Tätowierens bei Rechtbrechens*. Freiburg.
- KOVÁCS ÁKOS:
1987. A (test)művészet örök, avagy: Bevezetjük a tetoválást. *Forrás* 19. 3. 2—18.
- KOVÁCS ÁKOS — SZTRÉS ERZSÉBET:
1989. *Tetovált Sztálin*. Szovjet elítéltek tetoválásai és politikai karikatúrái. Szeged.
- KUNTER, Manfred:
1971. Zur Geschichte der Tätowierung und Körperbemalung in Europa. *Mitteilungen zur Kulturkunde* XVII. 1—20. Wiesbaden.
- LASALLE, Henri Martin de—Michel BOUSSAT:
1970. La tatauage. *Revue des corps de santé* 6. 843—855.
- LAUFFER, Otto:
1914—1915. Über die Geschichte den heutigen volkstümlichen Gebrauch den Tätowierung in Deutschland. *Wörter und Sachen* VI. 1—15.
- LING, Roth H.:
1905. Tatu in the Society Islands. *The Journal of the Anthropological* XXX. 283—294.
- LOMBROSO, Cesare:
1894. *Der Verbrecher in antropologischer, arztlicher und juristischer Beziehung*. Hamburg.
é. n. *Lángész és örültség*. Budapest.
- LUSCHAN, F(elix) von:
1897. *Beitrag zur Kenntnis der Tätowierung in Samoa*. Berlin.
- LÜKÖ Gábor:
1961. Archaikus tetoválás Nagybaracskán. *A Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára*, 6790.
- MUNKÁCSI Bernát:
1896. *Vogul népköltési gyűjtemény*. IV/1. Budapest.
- OETTERMANN, Stephan:
1979. *Zeichen auf der Haut*. Die Geschichte der Tätowierung in Europa. Frankfurt am Main.
- ORSZÁGH László:
1970. Tetovál. *Nyr.* 94. 474—477.
- PASTINSZKY István, dr.:
1957. A tetoválás. *Természettudományi Közöny* I. (LXXXVIII.) 268—274.

- PUNKEL, Peter F.:
1976. *Die Tätowierung in Borneo*, Berlin/W.
- RIECKE, Erhard:
1925. *Das Tätowierungswesen im heutigen Europa*. Jena.
- SCUTT, Ronald—Christopher GOTCH:
1974. *Skin Deep. The Mystery of Tatting*. London.
- SIMONYI Zsigmond:
1904. *Elvonás. Nyr.* XXXIII. 140.
- SOLYMOSSI Katalin:
1987. A tetoválás motivációi. *Forrás* 19. 3. 59—65.
- SPANNER, Adolf:
1934. *Die Tätowierung in den deutschen Hafenstädten*. Bremen.
- TEMESI Ferenc:
1987. *Por.* II. Budapest.
- TESZ.
1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* III. Főszerk.: BENKŐ Loránd. Budapest.
- TRUHELKA, Ciro:
1896. Die Tätowierung bei den Katholiken Bosniens und der Herzegovina. *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und den Herzegovina*, IV. 493—508.
- VAJKAI Aurél:
1987. *Szentgál. Egy falu folklórja*. Budapest.
- VOIGT Vilmos:
1986. Bodrogi Tibor művészetetnológia-felfogása. *Proceedings of the Folklore Department* 155. ELTE, Budapest.

THE INVESTIGATION OF TATTOOING AND OF THE TATTOOED 'TEXTS' IN HUNGARIAN FOLKLORISTIC RESEARCH

GÉZA BALÁZS

The research of tattooing is possible only with a complex, anthropological attitude; but the tattoo is cut for linguistical (textological and semiotical) analyse because of the traditionality of the tattooed signs and texts. The international research of tattooing is revealing permanently its history, spread, methods and types. There had been only a few information about the tattoo in Hungary until the last decade. But the first weighing in Central-Eastern-Europe was made exactly in Hungary in the eighties. An informal co-operative has revealed, analysed and published large material — KOVÁCS: 1987. Collection and demonstrating of the tattoos of the soviet detention camps was published in Hungary too (KOVÁCS—SZTRÉCS: 1989.).

The word tattoo is coming from the Polynesian, and had been used first in the log-book of captain Cook in 1769. It fell into the Hungarian from the English, but there were as well some Hungarian dialectal terms to express the same phenomenon. MUNKÁCSI BERNÁT gave an account of Vogoul customs of tattoo in 1896 searching the relatives of the Hungarian nation, but above all the Hungarian tattoo is a borrowed phenomenon (through army, prison, sailors, etc.)

There was a request for the collecting of tattoos in a linguistical periodical even in 1872 in Hungary, but the linguistics and the ethnography have not showed any interest of it.

The Hungarian tattoos are not importantly different from the other European tattoos. But there are a lot of occasional, primitive tattoos, and few artistical ones. We can observe over and above the European patterns special effect of folklore, self-identification and magic of words and names.

This essay is demonstrating the early Hungarian examinations and the organised research of tattoo between 1985—1987. It is dealing with division, motives, main characteristics of Hungarian tattoo as well. (Other essays were published on semiotical, textological characteristics of textual tattoos — BALÁZS: 1988a., b.)